

САҢГА ОЛЖ

№ 9 (12039) • Кулун тутар 13 күнэ, 2026 сыл, бээтинсэ • 12+

Бу
нүөмэргэ

Тирэх

Социальной төлөбүрдэргэ
— уларыыйылар/2

Бэлиэ дата

Мугудай оскуолата —
үбүлүүйдээх сыла/4

Суруйааччы публицистиката

Үөскээбит модьобобут
туһунан санаа/5

Хорсун буйуннарбыт улууспутуттан гуманитарнай көмөнү туттулар

Тыл салайааччыга. Чурапчы улуунун дэлэгэссийэтэ олунньу 26 - кулун тутар 8 күннэригэр байыаннай дьайыы буола турар сирдэригэр, Арассыыйа санга территорияларыгар 15-с уочараттаах командировкаларыгар баран кэллилэр/3

Гуманитарнай көмөнү туттарыы түгэнэ.

Тэттик

Улуус дьаһалтатын планеркатыттан

Чурапчы улуунун дьаһалтатын нэдиэлэтээби планеркатыгар баһылык Степан Саргыдаев анал байыаннай дьайыыга сулууспалыыр биир дойдулаах саллааттарга улуус дэлэгэссийэтэ гуманитарнай көмөнү тирдибит түмүктэрин иһитиннэрдэ. Бу туһунан хаһыат 3-с балаһатыгар билсинг.

Итини тэнгэ Саха Өрөспүүбүлүкэтигэр РФ Ыксаллаах быһыыга-майгыга министиэристибэтин Кылаабынай управлениетыттан ис сулууспа полковнига Фомин Денис Геннадьевич бэрэссэдээтэллээх биедэмистибэлэр икки ардыларынаабы үлэлиир бөлөбө Чурапчыга кэлэн үлэлээбит. Кэлбит сыла — нэһилиэнньэни баһаартан сэрэтэр үлэни ытыты, ыччаты гражданскай-патриотическай өттүнэн иитии, оскуолаларга аһаҕас уроктары ытыты.

Улуус баһылыга Степан Саргыдаев тэрилтэлэр хомунаалынай эбийиэктэрэ өнгө иһин иэстэрин сабалларыгар, төлөһөллөрүгэр эттэ. Улуус бу өттүгэр иэһэ улаханан санатан туран, баһылык муниципалитет тэрилтэлэрэ бу эбийиэктэригэр өнгөбө иэстэрин төлүүргэ хонтуруолу күүһүрдэллэригэр соруудахтаата.

ОРВИ Ыалдьыы намтаабыт, сэллик ыарыы булуллубут

Улууска ОРВИ-нан ыалдьыы, инникигэ тэнгээтэххэ, лаппа кыччаабыта бэлиэтэннэ. Нэһилиэктэринэн доруобуйа туругун көрөр медкомплекс биригээдэтэ үлэлиир. Улууска сэллик, искэн ыарыылар бааллара ыйыллар. Аһаҕас сэлликтээх дьону тута булан, куоракка эмтэниигэ ытталлар. Улууска иккис окулист идэтигэр анаан исписэлиини үөрэтэ сылдьаллар. Кини оҕо окулиһынан үлэлиэбэ.

Айан-сырыы сокуоннарын, быраабылаларын туһунан кэпсэтиилэр

Дьокуускайтан тырааныспар борокуруорун солбуйааччы Михаил Кардашевскай уонна Чурапчы улуунун борокуруора Александр Слепцов Чурапчытаабы саастарын ситэ илик оҕолору реабилитациялыыр киингэ төрөппүттэри, үлэһиттэри кытта көрүстүлэр.

Көрсүһүүгэ оройуоннар икки ардыларыгар итиэннэ ыраах нэһилиэктэртэн сиринэн уунан дьону таһыыга олохтоммут тарыыптар тустарынан, уо.д.а. дьону долгутар боппуруостар киирдилэр.

Пассаждар бырааптарын, сокуон нуормаларын, буруйу онгорууга профилактика, доруобуйа харыстабылын сокуоннарыгар ону таһынан цифоровой куттала суох буолуу быраабылаларын тула аһаҕас кэпсэтии таһыста. Мустубут дьонго өйдөтөр-үөрэтэр матырыйааллары түңэттилэр.

Чурапчыга күн-дьыл туруга

Кулун тутар
13 күнэ
БЭЭТИНСЭ

Кулун тутар
14 күнэ
СУБУОТА

Кулун тутар
15 күнэ
БАСКЫҤААННА

Кулун тутар
16 күнэ
БЭНИДИЭННЫК

Кулун тутар
17 күнэ
ОПТУОРУННЫК

Кулун тутар
18 күнэ
СЭРЭДЭ

Кулун тутар
19 күнэ
ЧЭППИЭР

-11° -14°

-8° -11°

-4° -10°

-2° -8°

0° -8°

-3° -16°

-6° -18°

Өрөспүүбүлүкэ сонуннара

Настаабынньык күнэ бастакытын бэлиэтэннэ

Ил Дархан дойдуга аан бастаан бэлиэтэнэр Настаабынньык күнүнэн өрөспүүбүлүкэ олохтоохторун эбэрдэлээтэ. «Олохпугу хас биридибит настаабынньыктаах буолан исписэлиис уонна киһи быһыытынан үүммүтэ-сайдыбыта. Биһиги билиилэрин, уопуттарын үлэстибит настаабынньыктарбытыгар, учууталларбытыгар барҕа махталбытын тиздэбит», - диэн бэлиэтээтэ. Үлэ кэлэктииптэрин көбүлээһиннэринэн «Саха Өрөспүүбүлүкэтин Бочуоттаах настаабынньыга» диэн бэлиэ олохтоммутун, бу наҕарааданы элбэх сылларга сыралаах уонна көдьүүстээх үлэ, эдэр исписэлиистэри сайыннарыы иһин туттарылларын туһунан эбэрдэбэ этиллэр. Ааспыт сылга бу бэлиэни Саха сириг олохтоохторо аан бастаан ылбыттара. Быйылгыттан бу бэлиэ кулун тутар 2 күнүгэр, дойду Бэрэсидьиэнэ Владимир Путин олохтообут Настаабынньык күнүгэр, туттарыллар. Өрөспүүбүлүкэ бочуоттаах настаабынньыгын үрдүк аатын быйыл 9 киһи тутта.

Ил Дархан Өрөспүүбүлүкэ Ытык Сэбиэтин бэрэссэдээтэлин кытта көрүстэ

Өрөспүүбүлүкэ Ытык Сэбиэтин бэрэссэдээтэлэ Люлия Григорьева Ил Дарханга Ытык сүбэ үйэ чиэппэрин иһигэр үлэтин түмүгүн билиһиннэрдэ. Киниэхэ Сүбэ көбүлээһиннэрин өйүүрүн иһин махтанна. Бу сылларга 100-тэн тахса суолталаах көбүлээһиннэри киллэрбиттэрэ олоххо кирибиттэр. Ол иһигэр тыа хаһаайыстыбатын сайыннарыы, үүт соҕотуопкатын сыанатын үрдэтии, саха сүөһүтүн, сылгытын харыстааһын уонна сайыннарыы, өрөспүүбүлүкэ норуоттарын тылларын сайыннарыы, арыгылааһыны сэрэтии курдук суолталаах боппуруостарга улахан үлэ ытыгылыбыт. Итиэннэ Ил Дарханга саҕа көбүлээһиннэри киллэрдилэр. Ол курдук, мэдиссиинэ тэрилтэлэригэр аҕам саастаахтарга эмтээһин болдьоһор ыстандаарт көрүлүүтүн, сүрэх-тымыр ыарыыларынан ыалдьар аҕа көлүөнэ дьону санаторийдарга-куруорттарга эмтээһини хааччыйыы, чопчу хайыксалаары быраастарга босхо суруйтарыыга кыабы кэнгэтии туһунан. Айсен Николаев көтөбүллэр боппуруостар суолталаахтарын, тустаах министиэристибэлэргэ, биздимиэстибэлэргэ хайаан да көрүлүөхтэрин бэлиэтээтэ.

Тустуу турнира ыытылынна

Саха сириг чулуу уола, олимпийскай чемпион Роман Дмитриев төрөөбүт күнүн көрсө, сырдык аатыгар сүгүрүйэн, кини өйдөбүннүгэр сибэкки дьөрбөгүн уурдулар. Итиэннэ үгэс быһыытынан кини аатынан норуоттар икки ардыларынааҕы турнир юниордарга саҕаланна. Айсен Николаев этэринэн, Роман Дмитриев олоҕо мэлдьи саҕа көлүөнэ тустууктары, спортсменнары ситиһингэ кынаттыыр. Быйылгы күрэхтэһии суолтатын 50 сыллааҕыта Монреаль куоракка саха тустуутун оскуолата историяҕа кирибит өрөгөйдөөх ситиһингэ үрдэтэр. Быйылгы турнирга Арасыйыа эрэгийиэннэриттэн, Кытайтан, Монголияттан, Молдоваттан 127 эдэр тустуук кытынна.

Норуот маастардарын күнэ бэлиэтэннэ

Ил Дархан Саха сириг олохтоохторун Норуот маастарын күнүнэн эбэрдэлээтэ. Бу күн норуот култуурунай куодун харайааччылар талааннарыгар, уран тарбахтарыгар, сырдык-ыраас санааларыгар ытыктабылы туоһулуурун бэлиэтээтэ. «Норуот маастардарын үлэлэрэ – бу көннөрү оноһук, адэтиийи бэлиэтэ эрэ буолбатах, бу Саха сириг дууһата, аан дойдуну кытта кэспэтэр тыла, олоҕу көрөр философията», - диэн эбэрдэбэ этиллэр. Бу күн «Саха Өрөспүүбүлүкэтин норуот маастара» бочуоттаах ааты 325, «Саха Өрөспүүбүлүкэтин уус-уран оноһуктарын норуот маастара» ааты 781 киһи сүгэр. Өрөспүүбүлүкэбэ норуот уус-уран оноһуктарын өйүүр кэнсиэпсийэ олоххо кириэр. Олонхо дьиилэригэр, уус кыһатыгар уонна норуот уус-уран оноһуктарын кииннэригэр дьону айар үлэбэ сыһыараллар. Уустарга, норуот маастардарыгар, олонхоһуттарга, оһуохай этээчилэргэ Ил Дархан истипиэндийэлэрэ сыл айы олохтооллор.

СӨ Ил Дархан уонна Бырабыыталыстыбатын пресс-сулууспата.

Социальной төлөбүрдэргэ – уларыйыылар

Тирэх. Социальной пуонда салайааччыта Саргылаана Макарова быйылгы дьылга кирибит саҕа уларыйыылар туһунан сырдатар

Людмила Горохова

Социальной пуонда нэһилиэнньэбэ онгорор өгөтүн хайысхата сыллата кэнээн иһэр. Нэһилиэнньэ кыаммат арангытыгар көрүллэр көмөлөргө быйыл үгэс уларыйыылар киридилэр. Ону тэнэ, оҕолоох дьии кэргэттэргэ анаан саҕа өйөбүл миэрэтэ олоххо кириэрэ былаанналар. Салгыы бу уларыйыылар туһунан Саргылаана Николаевна билиһиннэрэр.

Оооо Саҕа уларыйыылар туһунан билиһиннэрэр буоллаахха, бастакынан, быйылгы сылтан босуобуйаны аахтарыыга дьии кэргэн чилиэнин сыллааҕы минимальнай дохуотугар ирдэбил уларыйда. Сайабылыанньа суруйуон иннинээбэ бири сыллааҕы дохуота, кулун тутар ыйтан, олох алын кэмэйин 8 төгүл ылбыттан үрдүк буолуохтаах. Эрдэ 4 төгүл ылбыттан итэбэһэ суох буолуохтаах этэ. Бири хамнас алын кэмэйэ 27093,00 солк. тэннээр. Ол эбэтэр, 216744,00 солкуобайтан кыра сууманы көрдөрөдөхтөрүнэ, босуобуйа анамнат. Урбаанньыттар, бэйэ дьарыктаах дьон кыра дохуоту көрдөрөөччүлэр. Дохуота суох буолууга убаастанар биричинэлээхтэринэн элбэх оҕолохтор реестрдарыгар кирибит ыал, кыра оҕону, инбэлиити көрө олоһор дьон, биэнсийэлээхтэр буолаллар.

Кулун тутар 1 күнүттэн босуобуйа аабыллытыгар алиментнары учуоттааһын бэрээдэгэ уларыйда. Сайабылыанньа түһэрээччигэ алимент төлөбүрүн туһунан суут уурааҕа, эбэтэр суут бирикээһэ суох буоллаҕына, бири кэлим босуобуйаҕа быраабы быһаарыыга алимент биэргэтиллибит кэмэйинэн, ол эбэтэр орто ыйдааҕы хамнаһын аабыллар. Бири оҕо – регионна орто ыйдааҕы номинальнай хамнас чиэппэрэ, икки оҕо – үс, онтон салгыы – орто хамнас аҕаара аабыллар. Алимент суут

нөҕүө туруоруллубут буоллаҕына, урукку курдук, дьии кэргэн дохуотугар сайабылыанньаҕа ыйылыбыт дьиннээхтик аабыллыбыт суума аабыллар. Санатар буоллаахха, бири кэлим босуобуйа тийийинэн олоһу кэмэйиттэн кыра дохуоттаах 17-гэр диэри саастаах оҕолоох ыалга, итиэннэ оҕо күүтэр ыйэлэргэ бириллэр. Маны сэрэгэ, быйыл бэс ыйыттан бири кэлим босуобуйаны ылыыга элбэх оҕолоох ыал дохуота быһылыбыт сууманы, мунгутаабыта, 10% куоһардаҕына, да, бу дьии кэргэннэ төлөбүр 50% бириллэр буолар.

Кырдыаҕас киһини көрө дьонго быйылгыттан төлөбүр аабыллыбыт буолла. Мантан ыла, 80 саастарын туолбут дьонго биэнсийэлэригэр бириллэр. Ол эрэри, көрөөччүлэр уопсай ытаастарыгар эптэрэр кыахтаахтар. Бири сыл буолан баран сайабылыанньа суруйуохтарын наада.

Быйыл тэрилтэбитигэр саҕа биэс өгө эбилиннэ. Хат буолбут устудьуоннарга босуобуйа, дьоруой ыйэлэргэ бири кэлим төлөбүр, икки уонна онтон элбэх оҕолоох дьии кэргэттэргэ сыллааҕы төлөбүр киридилэр.

От ыйыттан икки уонна онтон элбэх оҕолоох дьии кэргэттэр сыллааҕы дохуоттара олох алын кэмэйин 1,5 төгүл ылбыттан кыра буоллаҕына, сыллааҕы төлөбүт нолуоктарыттан 6%-нын төнүннэрэр кыахтанньылар.

Маны сэрэгэ, эрдэ социальной

харалта нөҕүө кыра биэнсийэлээхтэргэ федеральной социальной эбии төлөбүр биһиги нөҕүө оноһуллан ананар буолла. Эрдэ өрөспүүбүлүкэтээбэ социальной эбии төлөбүр диэн этэ. Бу – олох алын кэмэйигэр тийбэт, кыра биэнсийэлээх дьонго эбии ананар төлөбүр буолар.

Социальной страховкалааһын пуондатыттан оноһолуу, дэҥнэни тахсыбатын сэрэтэр миэрэлэри үбүнэн хааччыйыы биһиэхэ баар. Ол курдук, холобур, иһэ суох тэрилтэ үлэһиттэрин медицинскэй көрдөрүүлэрин төлөбүрүн биһиги нөҕүө төнүннэриэн сөп. Маны сэрэгэ, анал таһаһы, аптечканы, уо.д.а. төнүннэрэр кыахтаахтар.

Биһиэхэ социальной пуонда иһинэн дохуобуйаны чөлүгэр түһэринэр реабилитациялыыр кииннэрдээхпит. Манна байыаннай дьайыыттан демобилизацияланан, бүтэн кэлбит дьоммутун буор-босхо ыта олоһобут. Былырын бу өнгөнөн икки эрэ киһи туһаммыта, быйыл сыл саҕаланыаҕыттан үс киһи туһанна. Бу кииннэрибит Томскайга, Омскайга, Хакасияҕа, Анапаҕа, Тюменьна, Кемерово уобалаһыгар бааллар. Инбэлиит буоллахтарына, медицинскэй көрдөрүүлэринэн толору реабилитацияны аһаллар. Маны сэрэгэ психологическай реабилитацияны, уо.д.а. бороссодууралары аһаллар, кииннэргэ күннэ түөртэ аһаталлар. Кэлэр-барар айаннарын төлөбүрэ босхо буолар. Өскөтүн бастакы группалаах инбэлиит арыаллыыр киһилээх барар буоллаҕына, көмөлөһөөччүтүн айанын ороскуота, хонор сирэ эмиз босхо төлөнөр.

Биһиги тэрилтэбитигэр байыаннай дьайыы кыттыылаахтарыгар, киһилэр дьии кэргэттэригэр “күөх коридор” үлэлиир, ол эбэтэр уочарата суох, быһалыы кириэн, биһиги өгөлөрбүтүнэн туһаналлар. Байыаннай дьайыы боппуруостарынан дьарыктанар икки куратордаахпыт. Онон туһааннаах дьон реабилитациялыыр кииннэр уонна да атын тустаах боппуруостар туһунан хаһан баҕарар кэлэн ситиһилии билсээхтэрин сөп.

Чурапчытааҕы социальной пуонда үлэбэ-хамнаска үчүгэй көрдөрүүлэрдээх. Ол курдук, 2025 сыллааҕы үлэ түмүгүнэн өрөспүүбүлүкэтээбэ профессиональнай маастарыстыба күрээбэр социальной пуонда дьону кытта үлэбэ сүрүннүүр исписэлиис - экспэрэ Алена Николаева бастакы миэстэ буолары ситиспитэ. Билигин Хотугулуу-Илинни федеральной уокурук куонкуруһугар кытта сылдыар. Бири дойдулаахпытыгар, улууспут бири туттаах тэрилтэтин кэлэктиибигэр таһаарылаах үлэни, үрдүк ситиһиилэри баҕарабыт.

Социальной пуонда кэлэктиибэ СӨ СФР үрдүкү салайааччытынан Марина Германнын.

Хорсун буйуннарбыт улууспуттан гуманитарнай көмөнү туттулар

Тыл салайааччыга. Чурапчы улуунун дэлэгэссийэтэ олунньу 26 - кулун тутар 8 күннэригэр байыаннай дьайыы буола турар сирдэригэр, Арассыыйа санга территорияларыгар 15-с уочараттаах командировкаларыгар баран кэллилэр

Елена Макаринская

Улуус баһылыга Степан Саргыдаев, Ил Түмэн дьокутаата, биир дойдулаахпыт Дмитрий Поисеев, улуус баһылыгы солбуйааччы Алексей Лобанов, Арыылаах нэһилиэгин баһылыга Антон Янцен, култуура салалтатын начаалынньыга Петр Гуляев буолан сырыттылар.

Сырыы хайдах ааспытын, туох көмө оҕоһуллубутун туһунан улуус баһылыга Степан Саргыдаев кэпсиит:

○○○ Бу командировкабытыгар инники сырылырбытыгар тэнгээтэххэ, саамай улахан көмөнү оҕордубут. Ол курдук 3 туонна бородуксуяны уонна малы-салы, 9 мөл 767 тыһ 435 солк суумалаах тиэхиньикэни, оборудованиены илдьэн биэрдит. Ол барыта күүстээх, түмсүүлээх үлэ түмүгэ. Ол курдук, дьоммут-сэргэбит көмөлөрүнэн ынах, убаһа этин, балыгы, ыһаммыт эти, оскуола оҕолорун суруктары, харысхаллары, таҥаһы-сабы, хаххалы сэткалары илдьэн биэрдит. Улууспут тэрилтэлэрэ 3 күннээх хамнастарын биэрэн, улахан өйбүлү оҕордулар диэн этэбин. Онон 10 дрону, 20 тепловизионнай монокулярдары уонна прицеллэри, РЭБ (радиоэлектронная безопасность) оборудованиелары, бензининэн уонна дизелинэн барар электрогенератордары, портативнай стан-

циялары, сибээһи тутар оборудованиелары, медикаменнары, ис таҥастары, "Хоту тентэн" плащтары, пончолары ыллыбыт. Маны таһынан 4 матасыкылы, "Митцубиси Л-200" массынанан ылан тиксэрдит. Елена уонна Виталий Захаровтар уоллара сулууспалаабыт чааһыгар бэйэлэрэ харчы хомуйан, бу чааска "Сова" диэн позывнойдаах уолга анаан квадроциклы тиксириннэрдилэр. Москвадан 2 бырысыаптаах массынанан айаннаабыппыт. Ростовка тийэн, эбии атылаһынан, уопсайа 4 массына маллаах Донецк өрөспүүбүлүкэтин Мариупольга базага тийбиппит. Онон сүөкэнэн, тэринэн, 2 хайысханан үлэлээтибит. Запорожьега, Донецкайга, ол кэнниттэн Луганскайга

сырыттыбыт. Салгыы Белгород куоратынан тахсан, госпитальга сылдьан, уолаттарбытын көрсүбүппүт. Онтон Курскайга тийэн, командировкабытын түмүктэбиппит. Санаа хоту табыллан, сылдыахтаах сирбитигэр барытыгар сылдьан, былааммытын толорон, этэнгэ сырыттыбыт. Маны сэргэ Москвага эмиэ госпитальга сытар уолаттарбытын көрсүбүппүт. Барыта 50 биер дойдулаахтарбытын көрсүбүт. Көрсөн, ирээ-хоро кэпсэтибит. Дойдуларын кэһиитин уонна дьиз кэргэттэрэ, ийэлэрэ-аҕалара, аймахтара, үлээннээхтэрэ ыппыт аадырыстаммыт баһыылкаларын тиксэрэн, санааларын көтөхтүбүт. Манна сылдьар хорсун буйуннарбытын бэлиэ-

тээн ааһыахпын баҕарабын. "Хирург" диэн позывнойдаах буйуммут бэйэтэ быраас идэлээх, инники кирбиигэ 2000 кэрингэ бааһырбыт байыастары быһаабыт биер дойдулаахпыт буолар. Кини биһиги дьоруойбут буолар диибин. "Тополь" диэн хамандыыр уолбут бу кэмгэ "Эр санааланы" уордьанын 3-с төгүлүн ылла. Бэйэтэ профессиональной байыаннай буолан, санга кэлбит саллааттары үөрэтэр-такайар, уопутун үллэстэр. "Самурай" диэн уолбут байыаннай дьайыы саҕаланыаһыттан олоһун дойдуну көмүскээһингэ анаан өстөөхтөрү утары үлэли-хамсыы сылдьар. БПЛА хайысхатыгар биер бастын ыҕчатынан "Каспер" буолар. "Хаан" диэн уолбут биерий инники кирбиигэ сылдьан, этэнгэ тахсан көрүстэ. Ити курдук хас биердии уолаттарбытын ааттаахпытына элбэхтэр, барыларынан киэн туттабыт. Манньык уолаттардаах буолан, кыайыы кэлиэ диэн саарбахтаабаппыт.

Түмүккэ көмөнү оҕорууга көмөлөспүттүргэ махтал тылларын этиэхпин баҕарабын. Бастатан туран, биер дойдулаахтарбар, улуунум олохтооторугар махтанабын. Улууспут бары тэрилтэлэригэр, бары нэһиликтэригэр, баһылыктарга, оскуолаларыт, уһууааннарбыт уонна эбии үөрэхтээһин кэлэктииптэригэр, үөрэнээччилэригэр, төрөппүттэригэр, култуура, доруобуйа харыстабылын

үлэһиттэригэр уонна бэтэрээннэригэр, ЧГИФКСИ-гэ, аграрнай-техническэй колледжка, тыа хаһаайыстыбатынан дьарыктанааччыларбытыгар, "Чурапчы" "Эргис", "Эрэл" ТХПК-ларга, хаһаайыстыбаннай тэрилтэлэригэр, түмсүүлэригэр, волонтердарбытыгар махтанабын.

Ил Дархаммытыгар Айсен Николаевка, Москвага баар бастайаннай бэрэстэбиитэлистибэҕэ (сал. Андрей Федотовка), Новоазовскайга баар опорнай пуунга (Олег Саранцевка, Игорь Поповка), биһигини массынанан арыаллаабыт Алексей Николаевка, Ефрем Даниловка, Ньурба улуунун салалтатыгар (баһылык Алексей Иннокентьевка), "Якутия" авиахампааннаҕа, "Чурапчы" түмсүүгэ (сал. Дмитрий Поисеевка), Светлана уонна Владислав Лаврентьевтарга-Диодоровтарга ис сүрэхтэн тахсар махтал тылларын аныбын.

Байыаннай дьайыы - бу барыбыт кыһалҕабыт. Онон сылдыааччылар эрэ кыһалҕалара диэбэккэ, бары түмсүүлээх буоллахпытына, хас биердибит туора турбакка, көмө-тирэх буоллахпытына, Кыайыы өрөгөйүн хайаан да билиэхпит.

Уолаттарбар Айыылара алгыстаатын, үс куттара арчылаатын, Ийэхситтэрэ энгэрдэстин, бааттаах буоллуннар, Баай Байанайдара аргыстастын, дьол-соргу куустун диэн алгыс тылбын аныбын.

Сэргэх дьаһал. "Кытыл" эко-паарка аһылынна

Сэмэн ЖЕНДРИНСКЭЙ

Күммүт чабылыччы тыган, салгыммыт чэбдигирдэ, сотору кэминэн тулуктар кэлиэхтэрэ, сандал саас саамай кэрэ кэмэ сабаланна.

Улууспутугар 2026 сыл Олохтоох онорон таһаарыы, Чурапчы нэһилиэгэр Тупсаҕай эйгэ сылларын иитинэн Күрүө Тумус сиригэр-уотугар (ДЭС территориятыгар) "Кытыл" эко-паарка кулун тутар 7 күнүттэн үлэтин саҕалаата. Нэһилиэк ытык олохтооҕо Мария Божедонова-Сэгэлдьийэ Эбэ, сир-дойду иччилэригэр көрдөһөн, алгыс сиэрин-туомун ытта. Кэлбит бальдыттары, оҕолору эко-паарка аһыллытынан Чурапчы улуунун баһылыгы 1-кы солбуйааччы Рустам Данилов, Чурапчы нэһилиэгин баһылыга Владимир Сивцев эбэрдэлээтилэр.

"Бүгүн бу бастакы саҕа-

лааһыммыт эрэ буолар. Манна барытыгар, биер да үбэ суох, бүтүннүү субуотунньугунан, Чурапчытааһы олохтоох көбүлээһини өйүүр ааһыаныстыба үлэһиттэрэ, дириэктэр Егор Сивцев салалталаах нэдиэлэни быһа үлэлээтилэр. Бүгүнгүттэн саҕалаан, манна көрөргүт курдук, ханкылыыр, сырылыыр сирдэр, тир, минньигэс астаах-үөллээх хорчуопкалар үлэлиэхтэрэ, буранынан, квадроциклынан хатааһылаахтара. Дьиз кэргэнинэн, доҕотторгутунуун кэлэн сынньанар усулуобуйа тэрилиннэ. Инникитин манна уот-күөс тардыллан, барнхаустар тутулан, сылай комплекс үөскүүр түөлбэтэ буолуоҕа", — диэн Рустам Романович эттэ.

Чаччы даһаны, эко-паарка барыта дьон туһугар ананан оҕоһуллубут: тиэхиньикэ сылдыарыгар анаан айан суола киэн гына күрдүллүбүт, улахан парковка тэриллибит, олонор сынньанар сирдэр, хачыаллар, түһэргэ-тахсарга куттала

суох үктэл оҕоһуллубуттар, сырылыыр сир балай эмэ үрдүк, уларсыкка аналлаах батуттар, ледянкалар бааллар. Сыл ытарга анаан араас көрүҥ автоматтар, бэстилиэттэр бааллар. Икки көрүҥ буран оҕолору хатааһылатар, ону аһан баггилар эмиэ сүүрэллэр итиэннэ ханкылыырга сөптөөх көбүс-көнө, олус киэн каток арылынна.

Даптар хаартыскага түһэриилэрэ.

Мугудай оскуолата – үбүлүөйдээх сыла

Бэлиэ дата. Ленинскэй бириэмийэ лауреата, космофизик Дмитрий Данилович Красильников аатын сүгэр Мугудай орто оскуолата 95 сыла бэлиэтэнэр

Историяны сэгэтэн көрдөххө, 95 сыл устата оскуола үлэтэ, сайдыта үөрэнээччилэрин ситиһилэринэн сыаналанар.

Мугудай оскуолатыгар араас кэмнэргэ үөрэммиттэртэн, бу оскуоланы бүтэрбиттэртэн Саха сириин сайдытыгар биллэр-көстөр кылааттарын уурбут дьон, норуот хаһаайыстыбатын араас идэлээх бастын үлэһиттэрэ, политика, уопастыба, үөрэҕири, култуура, ускуустуба, наука диэйэтэллэрэ, спортсменнар үүнэн тахсыбыттара. Кинилэр Сахабыт сирэ чэчириин сайдарыгар билиилэрин-кыахтарын бизрэн үлэлээбиттэринэн, үлэһиттэринэн киэн туттабыт!

Мугудай оскуолатыгар үөрэнэн, билиини-сырдыгы ингэринэн, норуот билиинитин ылбыт дьон ортолоругар Ленинскэй бириэмийэ лауреата, космофизик Д.Д. Красильников, ССРС Судаарыстыбаннай бириэмийэ лауреата, сылгыһыт М.С. Толстоухов, ССРС НХСБСБ икки Кыһыл көмүс мэтээллэр кавалердара, “Бочуот Знага” уордун кавалера Сэбиэскэй Сойууска биллибит, аатырбыт бэрэссэдэтэл И.И. Сивцев, Аҕа дойду сэриитин бэтэрээнэ, икки Кыһыл Сулус уордун кавалера, СӨ норуот хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ Т.С. Ноговицын, психология дуоктара, профессор А.П. Оконешикова, РФ уонна СӨ физическай култууратын үтүөлээх үлэһитэ М.Д. Гуляев у.д.а. үгүс дьоммутун ааттыахха сөп.

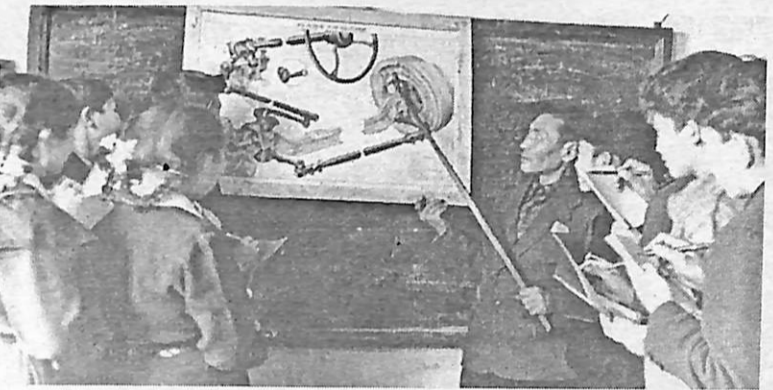
Бу 95 сыл устата Мугудай оскуолата сайдарыгар олох араас балысхан кэмнэрин таба туһанан, бириэмэ ирдэбиллэрэ эпипэттиир иитэр-үөрэтэр сорукутары туруоран, салгыы сайдар суолун тобулар.

Мугудай оскуолата урут-уруктутан үлэһэ итии, кэрэни кэрэхсиир, үтүөнү өйдүүр үгэстэрдээбинэн биллэр. Биир бастакынан, өрөспүүбүлүкэҕэ оскуоланы бүтэрээччилэргэ «Оскуола-Производство-Үрдүк үөрэх» ыңырыгы бачыымы таһаарбыта, “Заря” оҕо сайынҥы үлэ уонна сынньалан лааһырдарын тэрийбитэ, “Искатель” улуустаагы үөрэнээччилэр археологическай экспедицията, Өрөспүүбүлүкэҕэ, Россия араас куораттарыгар, омук дойдularыгар “Көлүкэчээн” оҕо норуодунай үгүс ансаамбыла, “Орленок” байыаннай-патриотическай кулууп Мугудай оскуолатын аатын бу сыллар тухары ааттатан кэллэ.

Мугудай оскуолата Национальнай кэнсиэпсийэни олоххо киллэриигэ ылсан үлэлээбитэ, инновационнай үлэҕэ бастакынан өрөспүүбүлүкэҕэ экспериментальнай былаһаакка буолбута, Норуоттар икки ардыларынааҕы ЮНЕСКО кэмпириэсийэтэ ытыллыбыта, Ивановтар “Баҕа санаа” ааптарыскай оскуолата грант ылбыта, оҕо толкуйдуур дьо-

Балаҕан ыйын 1 күнүгэр 1956 сыллаахха Мугудай орто оскуолата аһыллыбыта.

Автодело куруһуога, салайааччы Степанов Р.М.

бурун сайыннарыыга «Школа ТРИЗ» бырайыак үлэлээн, өрөспүүбүлүкэҕэ инновационнай былаһаакка буолбута, “Точка роста” киин тэрриллэн, цифровой уонна гуманитарнай хайысханы сайыннаран, Россия бастын оскуолаларын иһигэр икки төгүл кирибитэ.

1930 сыл олунньу ыйга Чурапчы оскуолатын үөрэнээччилэрэ Г.П. Башарин уонна А.И. Сивцева Мугудай олохтоох сэбиэтин иннигэр нэһилиэккэ оскуола дьэтин тутуу туһунан боппуруос туруорбуттара. Нэһилиэк уопсай мунһабын ыңыран, оскуола дьэтин тутары быһаарбыттара. 25 киһилээх тутуу биригээдэтэ тэррилибитэ, маастарынан М.П. Попов анаммыта. Үчүгэй тэрээһиннээх үлэ түмүгэр, 1931 сыллаахха, сэттиньи 5 күнүгэр нэһилиэккэ сана оскуола аана тэлэччи аһыллыбыта. Бу нэһилиэк олоһор биир кэрэ-бэлиэ күнүнэн буолбута.

1931-1932 үөрэх дьылыгар Мугудай оскуолатын бастакы сэбиэдиессейинэн Саха норуотун биир киэн туттар киһитэ, биллиилээх фольклорист А.А. Саввин үлэлээбитэ.

1932-1940 сылларга диэри оскуола сэбиэдиессейдэринэн М.С. Романов, П.Н. Чепалов, В.С. Соловьев – Болот Боотур, Н.В. Сыромятников, Д.С. Колесов, В.Н. Дьячковская үлэлээбиттэрэ. Бу үөрэх дьылыттан саҕалаан, 5, 6, 7 кылаастар аһыллыбыттара, сэттэ кылаастаах ситэтэ суох орто оскуола буолбута. Мэлдьэхси, Күндүл оҕолоро эмиэ бу оскуолаҕа кэлэн үөрэнэллэрэ.

1940-1945 сылларга оскуола дириэктэрдэрэ С.С. Местников, Е.Н. Макаров Аҕа дойду сэриитин сылларыгар оскуолаларга байыаннай бэлэмнэни уруктара кирибиттэрэ. Чурапчы оройуонугар хоту балык үлэтигэр көһүү алдьархайа саҕаламмыта. Мугудай нэһилиэгин түөрт кол-

хуоһуттан үнэ көһүүгэ барбыта. Киһи-сүөһү аһыабыта. Оскуола начаалынай буолбута. Үрдүк кылаастар оҕолоро Сыланҥа баран үөрэнэллэрэ.

1945-1960 сс. оскуола дириэктэрдэрэ Р.М. Степанов, Г.Н. Сивцев, Н.М. Дьяконов, Ф.А. Константинов, Н.С. Соловьев үлэлээбиттэрэ. 1952 сылтан саҕалаан, 5, 6, 7 кылаастар аһыллыбыттара, оскуола чөлүгэр түспүтэ. Маралайыга улахан бөһүөлөк тутуллубута. Иккис сана оскуола тутуута саҕаламмыта. 160 миэстэлээх, 764,8 кв. м. иэннээх Судаарыстыбаннай хамыһыйаҕа атырдыах ыйын 28 күнүгэр 1956с. үлэҕэ кирибитэ. Бу оройуонна үгүс орто оскуола этэ, онон үгүс нэһилиэктери хабан оҕолору үөрөппитэ. 1958-1959сс. оскуола толору 10 кылаастаммыта, толору хааччыллылаах интэринээт аһыллыбыта. Оскуолаҕа үгүс куруһуоктар, сизксийэлэр үлэлээбиттэрэ: мотокуруһуок - Р.М. Степанов, эдэр юннаттар - Я.Г. Павлов, Е.Е. Сивцев айымнылаахтык салайан үгүс оҕо интэриэһин тарпыттара. Оскуолаҕа пришкольной участка, тэпилиссэ тутуллубуттара. Эдэр юннаттар араас суол оҕуруот аһын үрдүк үүнүүтүн ылан өрөспүүбүлүкэ үрдүнэн аатырбыттара. Икки төгүл Бүтүн Сойуустаагы тыа хаһаайыстыбатын ситиһилэрин быстапкатыгар кыттыбыттара.

Оскуола колхуоска көмөтө улахан этэ: пиэрмэни кытта шефтэһии, ыанньыксыттары сдлбуйуу, ньирэйдэри көрүү-хараыы. 1959 сыллаахха Мугудай орто оскуолатын бастакы выпускниктара өрөспүүбүлүкэ бары оскуоланы бүтэрээччилэригэр «Оскуола-Производство-ВУЗ» диэн ыңырыыны аан бастаан көтөхпүттэрэ.

1958-1960 сылларга «Оҕону иккис сылын кылааска хаалларбакка» диэн оройуон оскуола-

ларыгар ыңырыы таһаарбыта. Үөрэтэр-иитэр үлэ онуоха лаппа күүһүрбүтэ.

1960-1979 сылларга дириэктэрдэринэн Н.П. Красильникова, К.К. Пермяков, И.Н. Сивцев, И.С. Кузьмин, П.Г. Иванов, Н.Н. Ермолаев, А.С. Шишигин, Р.Д. Алексеев, Н.Н. Репин үлэлээбиттэрэ. Г.Н. Оконешиков физкултуура учууталынан ананан кэлиэ-биттэн, спорт үлэтэ күүһүрбүтэ. Спорка Мугудай оскуолатын оҕолоро оройуонна, өрөспүүбүлүкэҕэ тийэ биллибиттэрэ. Производствота үөрэхтээһин оскуолаҕа кирибитэ. Сайынҥы кэмнэ от үлэтигэр, оҕуруокка үөрэнээччилэр биригээдэлэрэ тэрриллэр буолбута. Оскуола бастакы выпускниктарын үтүөкөн бачыымнара салҕаммыта. Оҕо сайынҥы сынньаланын тэрийиигэ болҕомто ууруллан, Мугудай үөрэнээччилэрэ икки сайын устата, Төлөйгө лааһыр базатын туппуттара. И.С.Захаров “Заря” үлэ-сынньалан лааһырын тэрийбитэ. Лааһыр сүрүн үлэтэ – илиинэн, тизхиникэ кирибэт сиригэр от оттоһун. Бэрт элбэх Мугудай ыччата бу лааһыр нөһүгү үлэҕэ, патриотическай өйгө-санааҕа итии оскуолатын ааспыта.

1979-2002 сылларга дириэктэрдэринэн Н.Н. Игнатъев, В.Г. Макарова, В.Г. Протодияконова, В.П. Иванов үлэлээбиттэрэ. Оскуола базатын бөҕөргөтүүгэ үгүс үлэ ытыллыбыта: сана кабинеттар тэррилибиттэрэ, 25 м усталаах ытар тир, тыраахтарга, масынаҕа үөрэтэр кабинет оҕоһуллубута, ГАЗ-53 массыына ылыллыбыта, эбийиэктэри барытын ититэр хоччулунайга киллэрбиттэрэ.

История учуутала Г.К. Макаров өрөспүүбүлүкэҕэ бастакынан үөрэнээччилэр археологическай этэрээтин 30-ча сыл салайан (экспедиция начаалынньыга СГУ ректора история билимин доктора А.Н. Алексеев), Нуучча үрээтэр Орто Халыма улуһугар хаһыларга үлэлээбиттэрэ. Кэнники история наукатын доктора С.А. Федосеева, Ю.А. Мочанов салалталарынан 5-6 сыл Дириг Үрэххэ үлэлэспиттэрэ. Кини көбүлээһининэн нэһилиэк историятын мусуойа тэррилибитэ. Үөрэнээччилэри чинчийэр үлэҕэ бастакынан үрдүк таһымна кытыннарбыта: Яна Терютина өрөспүүбүлүкэҕэ бастаан, Бүтүн Сойуустаагы НПК-аҕа Троицк куоракка ситиһилээхтик кыттан, дипломнаах кэлбитэ. Итинник кэмпириэнсийэлэргэ Федя Терютин, Саргы Пермякова, Муся Сивцева, Валя Варламова кыттыбыттара. Тая Захарова, Света Лаврентьева иккис миэстэни ылары ситиспиттэрэ.

И.С.Захаров – 1982-1992 сс. военругунан таһаарылаахтык үлэлээбит сыллара. НВП толору хааччыллыбыт кабинетин оҕорбута. Салгыы “Бэргэн ытыы” куруһуогун салайбыта. Кини дьарыктаабыт оҕолоро

байыаннай-прикладной многоборьега өрөспүүбүлүкэ сүүмүрдэммит хамаандата буолан, Улан-Удэҕэ, Ухук Илинҥэ, Илин Сибиир күрэхтэһиилэригэр бириистээх миэстэлэри ылбыттара. Санкт-Петербург куоракка Н.Жергина Россия спордун маастарын, Омскай куоракка И.Толстоухов байыаннай-прикладной многоборьега спорт маастарыгар хандьыдаат нурматын толорбуттара. «Орленок» кулууп юнармейцтара Смоленскай куоракка ытыллыбыт Бүтүн Россиятааҕы «Победа-60», Москваҕа “Защитник Отечества” оонньуулар кыайылаахтарынан буолбуттара.

СӨ “Национальнай оскуолаларын санардан сайыннарыы” кэнсиэпсийэтигэр олоһуран, сахалыы тыыннаах “Баҕа санаа” ааптарыскай оскуолатын бырагыраамата оҕоһуллан, оҕо сөбүлүүр дьарыга тэррилибитэ: баайы (сал. И.Е. Сивцева), үгүс (сал. З.Е. Колесова, Н.Н. Терютин), выжигание (сал. М.Т. Толстоухова), ырыа, тойук, хомус (сал.Т.Е.Захарова) куруһуоктар үлэлэрин саҕалаабыттара. Ити үлэһити үөрэх миниистирэ Е.П. Жирков биһирээн, бүтүн өрөспүүбүлүкэҕэ тарҕаммыта. Кэнсиэпсийэнен сана предметтар кирибиттэрэ, сахалыы дьоһуру сайыннаран куруһуоктар тэррилибиттэрэ: “Көлүкэчээн” фольклор ансаамбылын Т.Е. Захарова төрүттээбитэ, мусукаальнай салайааччы И. Е. Барашков, кэлин кэнээн, үгүс куруһуога буолбута, сал. Н.Н. Терютин, Е.П. Сивцева, “Дьөһөгөй оҕото”, салайааччы А.Ю.Сивцева, “Кулуһун”, салайааччы В.Г. Сивцев, УПМ начаалынньыга, салайааччы В.И. Коротких, “Тюсчаана”, салайааччы А. Ф. Оконешикова, “Дьэрэчкээн”, салайааччы Е. А. Слепцова, “Дьүөгө”, салайааччы К.Г. Аммосова, “Оҕоһуоктаах оонньуурдар”, салайааччы Д.Е. Скрябина, “Дуобат”, салайааччылар Н. И. Сивцев, Ф. Ф. Смирников, “Дьоһур”, салайааччы И.Е. Оконешиков, “Эдэр физик”, салайааччы В. И. Неустроев.

«Баҕа санаа» бырагырааматын үөрэх министиэристибэтин эксперт сэбиэтигэр көмүскээбиттэрэ, “Эркээйи” бырагырааманы олоххо киллэриигэ экспериментальнай былаһаакка быһыытынан үлэлээбитэ. Манна төрөппүттэр, уопастыбаннай тэррилтэлэр, чөл олоһу пропагандалыыр “Саҕах” киин, дир. А.Г. Пермяков, К.Н. Жирков, “Чэбдик” дьэ кэргэн социальнай, сынньалан дьэтин кииннэрэ, дир. М.П. Толстоухов, “Төлөн” ычат түмсүүтэ, лидер К.Н. Данилов улахан көмөнү оҕорбуттара.

Алтан чуораан алгыһынан баай историялаах оскуолабыт аныгы тэтимнээх олоххо бары өттүнэн эпипэттиир, ыччаты сырдыкка-кэрэҕэ ыңыраар, сайдыы суолугар сирдиир.

Күннэй Аммосова,
Елена Данилова.

Үөскээбит модьобобут туһунан санаа

Суруйааччы публицистиката. Саха аал уотун хайдах күөдүппүтэй?!

*Кун Айыы көмүскэс кинитэ,
Өбүгэн суолларын хайангыт,
Хоннобун аһыллан иһиэхтин,
Ааспытты сангалыы
тыыннаангыт!*

**«Чыныс Хаан саҕаттан»
Петр Максимов**

Бу ыйытыгы үйэлэр күөннэриттэн силис-мутук тардынан эрдэҕэ дии, санаан да көрдөхкө. Мин бу хайысхага хоруйу биэриэхпин баҕарбытым, дыингинэн эттэхпинэ, ыраатта.

Атааннаах-мөһүөннээх Евразия истиэбин түгэбиттэн, улахан кыһалҕаларга ылларбыт, үтүрүллүбүт-хабырыллыбыт саха норуотун төрүт өбүгэлэрэ Өлүөнэ өрүс баһын таба тайанан, өр кэмгэ бу билигини олохпут төрдүнэн буолбут Улуу Туймаада хочотун, мин санаабар, балачча өр кэмгэ чинчийэн, дьөһүөлдүттэри Байкал күөлүн кытылыттан ыталаан чинчийтэрбитигэр адьас бүк эрэнэбин. Кыһалҕалаах омул толкуйа – кизэ.

Ол улуу тардыстыы историческай ситимэ биһиги норуоппут тылынан уус-уран айымнытыгар ханан эмэ биллэн ааһар дуо?! Ситим өйдөбүл буолуох хайысха, болҕойор буоллаха, син баар курдук. Адьас эрдэгээҥи бу сиргэ-уокка тардыстыы ситимэ – остуоруйабытыгар баар. Хаххан көтөр ойоҕор кистээн, оннук үтүө дойду баар эбит диэн сибигинэйиһигэ, арааһа, мээһэҕэ буолбатах быһыылаах. Ити кэмгэ саха – Кытай, Монгол уордаах ыраахтааҕыларыттан Байкал күөл арыйыларга саһан-кирийэн оморбут кыһалҕабытын кытары сибээстээх дии саныбын. Кытай да, Монгол да карательнай этэрээттэрэ сахалары хас да төгүллээн ирдии сылдыбыттарын туһунан историческай да литератураҕа ыйыллар. Тоҕо санаан-минээн этэрээт ыта-ыта экирэттиллэр? Ол биричинэтин, туох санааттан оннук дьаһаллары олоххо киллэрэ сатаабыттарын историк-учуонайдар ситэ-хото быһаара иликтэр. Өссө биэр төгүллээн, Туймаадаҕа кэлэн олохсуйбуппут кэннэ, кытай разведчига – сүтэрэн кэбиспит омулгарбыт манна кэлэн олооролор эбит диэн тустаах тойотторугар соһуйан-өмүрэн иһитиннэрибиттээх эбит. Ити этэрим – историческай литератураҕа кэпсэниллэр. Сахаҕа ити үлүгэр күүстээх, өйдөөх-санаалаах омултар туох боппуруоһунан сибээстээн наадыддылар? Ол биричинэтин ким даһаны манньк этэ диэн билигинэ диири арыа илик. Мин санаабар, Монгол да, Кытай да оччотооһу уордаах тойотторо тоҕо эрэ ураты суолтаны оччотооһу сахаларга биэрбиттэригэр сөп. Ол туох буолуой? Билбит суох. Онон, арааһа, улахан омултар ымсыгырар өрүттэрэ баар норуоппут быһыылаах. Биһиги курдук үтүрүм-хатырым сыл-

дыбыт кыра, аҕыйах ахсааннаах омултар Улуу истиэп кэтит иэнигэр оччолорго элбэх буолуохтара ээ... Ала-чуо сахаларга наадыддылар, экспедиционнай этэрээттэри тэрийэ-тэрийэ ичкили-үстүү төгүл. Мин бу боппуруоһу ингэн-тонгон билиэхпин баҕарабын да, историческай сибидиэннэлэр олус аҕыйахтар, бу боппуруос түгэбин кыайан арыйбатылар. Ити бастакынан.

Иккиннинэн, орто дойду куһа-хааһа, тылбытар кынаттааҕа – көтөр биһин-ууһа тоҕо хоту тардыстарый, элбээн-үксээн онтон төннөрүй диэн санаа биһиги кыһалҕаны, үтүрүллүүнү көрсүбүт өбүгэлэригэр тоҕо охсуллан ааһыа суохтаах этэй?! Ону билэр үтүө дьулуһуу уота-күөһэ баҕардар дьэ ити соргулаах санааттан саҕаламмыта буолаарай?!

Үсүһүнэн, тыһыынча сыл анараа өттүгэр силис-мутук тардынан үөскэппит өбүгэлэригэр олонхо курдук улуу айымныыларын хондохторун анныгар кыбына сылдьар саха омул дьонно, Аан ийэ дойду, Орто дойду айыллыгытын туһунан энсиилээх толкуйдаах норуот үйэ-саас тухары тулхадыйбат олоһун модьоботун булунарга, иирсээнтэн-охсуһууттан, баламат кыргыһылартан ордор туһуттан сир уларытар толкуйга кэлиэхтээх этэ буоллаҕа, кэллэҕэ даһаны.

Төрдүһүнэн, манньк баар: Үс саха төрүөҕэ, түөрт саха ыччата буолабыт диэн этии-санатыы биһиги норуоппут фольклоругар даһаны баар. Бу олус диэн дириг ис хоһоонноох информация сөҕө сылдьар ити саныбын. Бэйэм эрэ үс саха буолан сандаарбыт историябын, кырдыгынан эттэхпинэ, бу диэн билбэппин, мин эрэ буолуом дуо, үгүспүт даһаны оннук ини.

Үс саха диэн өйдөбүл – түн былыргыбытын санатар быһыылаах. Оттон түөрт саха төрүөҕэбин диэн этии баара, арааһа, Омоҕой, Эллэй саҕанааҕы олохпут саҕалананытын этэр дуу дии саныбын. Тоҕо эрэ, бары төрүччүлэрбит Эллэй боотуртан тэнийбит курдук көрдөрөр. Ол иннинээҕи – Үс саха олоһун төрдүн-төбөтүн туһунан өйдөбүлбүт тирээх (хрониката) ханнаһый? Тоҕо ала-чуо Төрдүс сахаттан саҕаланарый?!

Бэсикинэн эттэхпинэ, билигини Туймаадабыт, Энгисэлибит, Төнүлүбүт, Мүрүбүт сирэ уота түн былыр лабыктанан, муоһунан сабыллан турбатаҕа буолуо дуо?! Хара бастаангыттан манньк уйгу быйагы өрө анньар сирдэр-уоттар эбиттэрэ буолуо дуо?!

Дьэ, маныаха биэр суол ыйытыгы күөрэйэн тахсар ээ, доҕоттоор! Арааһа, били, Хаххан туһунан остуоруйабыт кэм даһаны туһалыыр буоллаҕа. Хаххан-дьөһүөлдүт, разведчик, билигин өйдөбүлүнэн эттэххэ, соруудаҕы кэскиллээхтик толоруохтаах буоллахтара

дии, кинилэр даһаны ыйыны-кэрдиини саха төрүт кырдыа-бастарыттан ылбыт уонна ону энкилэ суох толорбут буолуохтаахтар. Оччотугар Туймаада, Энгисэли, Төнүлү, Мүрү курдук улуу сыһыыла-толоонноро, хочолоро буолан саха бастакы сүһүөх дьонун көрсүбүттэрэ төһөлөөхтүк үөрдүбүтэ, санааларын-оноолорун көтөхпүтэ буолуой? Түн былыргыта муоһунан, лабыктанан бүрүллэн турбут сирдэр быйагынан бысхайар хочолорго, сыһыыларга кубулуйуута, арааһа, дьөһүөлдүттэр сире-уоту чинчили, билэ-көрө кэлээччилэр, соруудаҕы энкилэ суох толоруулар сүнгэн улахан оруолламытыгар сөп. Өртөөһүн – былыргы мелиорация тарҕаммыт нымамата этэ буоллаҕа. Өскөтүн өртөөһүнү бастакы дьөһүөлдүттэрбит ыппыт буоллахтарына, сир-уот даһаны уһундук оһорунар буоллаҕа дии... Онон үтүөкэннээх алаастар, сыһыылар, хочолор быйагынан аллар турктаныахтарыгар диири төһөлөөх үгүс сыллар-дьыллар ааспыттара буолуой?! Өскөтүн төрүт саха өбүгэбит ити курдук дьаһаммыт, сире-уоту онгостон баран кэлэр санааны булбут уонна олоххо киллэрбит эбит буоллаҕына?! Ити инникитин даһаны чинчийини эрэйэр боппуруос дии саныбын ээ мин сорох ардыгар, дьөһүөлдүттэр оруолларын туһунан өйдөөн-санаан ыллахпына... Саныыр, толкуйдуур баҕас көңүл ини, доҕоор?!

Фольклорбут этэринэн буоллаҕына – Омоҕой түн былыргы киһи. Түннүгэ-үөлэһэ суох дьизлээх, түптэ дьизни билбэт, наһаа түһэрэн эппэтэх буоллахтарына. Аны иккиэн – Истиэп дьонноро ээ кинилэр! Эллэй Боотур кинитээҕэр сайдыылаах, кизэн толкуйдаах, сатабыллаах киһи. Дьизтэ-уота түннүктээх-үөлэстээх, буруота хороччу тахсар, түптэни сатабыллаахтык туһанар. Бу икки төрүппүт икки ардылара – син балачча кэрчик кэм буолуон сөп эбит. Баҕардар Омоҕой баай иннинэ да кэлэн олохсуйбут биэр эмэ төрүт киһи баар буолуон сөпкө дылы, ол фольклорга хабыллыман сөп. Омоҕой даһаны батыһардаах, сирдэбиттээх буолан Кизэн Күөрээйини булбута буолуо диэн сабаҕалыахха сөп курдук. Кини тоҕо эрэ быйагынан алла турар сыһыыга-толоонго кэлэр ээ! Ону санаан көрүөххэ!

Фольклорбут этэринэн буоллаҕына – Омоҕой баай, Эллэй Боотур, сүрдээх быһый оһуустаах Хоро оһонньор бары сыһыа-бааһа суол-иис тэлэн кэлбиттэр. Итилэртэн тоҕо эрэ фольклорбут саха төрдүн-уһун ытатан өйдүүрүгэр Эллэй Боотуру бастатар. Эллэй Боотуртан уратылары бары сүөһүлэрин-сылгыларын үүрбүтүнэн бэлэм сыһыыларга, толооннорго дьонноох-сэргэлээх кэллэр, сорох-сорохторо төһө киһилээх кэлбиттэрэ кытары биллэр. Сүөһү

иттинэр, ас-үөл төрдүн онгостунар кыахтаахтара фольклорга даһаны кэпсэниллэр эбээт!

Эллэй Боотур – сэрииттэн, атааннаһыттан куоппунан бу кэлинги кэминээҕи историктарбыт үксүлэрэ бигэргэтэллэр. Бу ааттаммыт төрүт-уус дьоммут бары – улуу истиэптэн, Байкал диэкиттэн кэллэлэр.

Өлүөнэ өрүспүт илинги уонна арҕааны энгээрдэрин сирдөйдү онгостунуу историята историк Г. Ксенофонов «Ураанхай сахалар» диэн историческай очеркатыгар итэҕэтиилээхтик сырдатыллан турар. Бу кини үлэтэ Саха Өрөспүүбүлүкэтин сакаастааһынын суруллубутун билэбит. Саҕа судаарыстыбаннай тутулга киирбит саха норуотун историята хайаатар даһаны суруллуохтаах буоллаҕа дии. Өскөтүн «Ураанхай сахалар» диэн историческай очерка иккис кинигэтэ суруллубута, кинигэнэн тахсыбыта буоллар, төһөлөөх үчүгэй буолуохтааҕа хааллаҕа, оччолордооһу политическай репрессия Г.В. Ксенофонов иннин быһа түстэҕэ... Онтон атын сүрдээх үчүгэй, чин-чан норуоппут туһунан историческай очеркалаах буолуохтаахпыт табыллыбатаҕа... ону хайыахпытый, оннук буолан хаалбытын кэннэ!

Сахабыт түн былыргы төрүттэрэ Өлүөнэ өрүспүт илин уонна арҕаа энгээрдэрин баһылаан-көһүлээн үс саханы салгыы үөскэтэн, түөрт саханы төрөтөн, тэнийэн-ууһаан баччаҕа кэллэхпит. Билигин историческай онкуллубутун Евразия истиэбигэр тахсыталаабыт уларыйылары-тэлэрийиилэри кытары сибээстииллэр. Ол, арааһа, сөп соҕус буолуо.

Түн былыргыттан Саха сиригэр тардыстыы баарын археологтар даһаны утарбаттар: түн былыр дьон оһоро сылдыбыт суолларын-истэрин булан, хаһан таһаарылыра элбээтэ. Ол археологическай чинчийиллэргэ көстөр былыргы дьон кыраммалара эппэт ээ, оһор саха төрүттэрэ дьон буолаллар дьизни.

Холобурга ыллахха, Эллэй Боотур Монголия уордаах-кылынаах баһылыга Чингис Хаан саҕанаабыт киһи курдук этэллэр, ону санаан көрүн. Ити аата, быһа холоон эттэххэ – 400 сылтан эрэ тахса сыллааҕы киһи буоларыгар тийэр. Ити история хараһынан көрдөххө, оччо үлүгэр түн былыргы буолбатах.

Саха түн былыргы олонхоһуттара орто дойду айыллыытыгар тийэ бөлүһөктүү өйдөрө-санаалара сайдыбыт дьон – хотугу эйгэ баарын билбэт буолуохтара дуо, билии бөҕө буоллаҕа дии.

Планетабыт бу – хотугу эйгэҕэ хаста-хаста дьону олохсуппута буолла?! Онон биһиги – кэли дьон быһыылаахпыт, биһиги эрабыт иннинэ дьон баар буола сылдыбытынын, оһорон, бултаан-алтаан аас-

пыттарын археологическай хаһылартан, учуонайдар онгорор түмүктээһиннэриттэн эрэ билэбит. Биһиги киһи аймах үөскүөбүттэн манна баар омултарбыт диэн этиини тумулук туттааччылар өһүргэммэттиригэр көрдөһүөм этэ. Санаан да көрүн, планетабыт айылҕата төһөлөөх үгүстүк уларыйытын. Юрскай период саҕанааҕы, мамонт үйэтин саҕанааҕы тааһыран хаалбыт өлүктэри чинчийээччилэр булаллар. Онон төһөлөөх үгүс уларыйыы тахсыбытын айбыт таһара бэйэтэ билэн турдаҕа эбээт! Цивилизация уларыйдаһын аайытын – олох сангалыы үөскээн-үөдүйэн истэҕэ эбээт! Киһи барахсан ону батыһан төрөөн-үөскээн испитэ буолуо. Оһор суоллара-истэртэ – археологическай наука чинчийиилэринэн бигэргэтиллэр.

Аан дойду сирин-уотун каартатын ылан көрдөхпүнэ, өйдүүбүн ээ, планетабыт барахсан хайдах курдук алдыаныныкээһини иһи көрсүбүтүн. Африка, Америка, о.д.а. сирдэр хол-буут арахан, тырыта-хайыта барбыттарын, арай диэн эттэххэ, туох эрэ модун күүс көмөгүнэн ити ойдон-быстан, тэйэн хаалбыт континенттары холбуу-самсыы тутар киһи – сир шара – планетабыт биэр кэлим сир буолан хаалыах курдук ээ, доҕоттоор! Ити үлүгэрдээх туохханнык иэдээннэри бу биһиги оһорор планетабыт барахсан көрүстэ буолла, айыллыбыт кэмин быһаһын тухары... Оттон өрүстэр, муоралар, акыйааннар хайдах үөскүүллэрий? Урукку теория этэрэ: сир тутан турар плитка таастар сыҕарыйыылары оннукка тиэрдэр диэн. Билигин геологическай наука ити боппуруоһу арыый да атыннык быһаарар буолбут. Этэллэр: сир шара космоска үөскүүрүгэр маннай утаа космическай куйаарга көтө сылдьар көһөҥө таас этэ. Ол кэлин араас кометалар, араас этиктэр сыстан, улам-улам ыйааһына, кээмэй улаатан, бэйэтэ эргийэр орбиталанан киирэн барбыта. Ол куйаарга көтө сырыттаһына сыстыбыт тиһиктэр (швалар) – космическай швалар диэн ааттаналлар эбит. Ол шваларынан – сыстыбыт сирдэринэн кэлин хайыта барыыларын түмүгэр – өрүстэр, муоралар, акыйааннар үөскээбит буолуохтаахтар диэн геологическай наука быһаарар эбит. Оччотугар ити үлүгэрдээх кизэн сабардамы хабар муораларыгэр төһөлөөх үгүс былыргы цивилизациялар тимирэн сыталлара буолуой?! Айбыт Таһарабыт эрэ билэн эрдэҕэ... Сир картатын көрүн, оччоҕо ити мин санатан ааһарбын баҕардар ылынааххыт...

Адьас түн былыр үөскээбит харамайдар тааһыран хаалбыт өлүктэрэ билигин даһаны көстө тураллар. Мамонт дэлэйиэн иннинээҕи кэмнэр кэрэһиттэрэ!

Сэмэн Тумат.
Салгыыта бэчээттэниэ.

Кини Уот Субуруускайы көмүскээбитэ

Устуоруйа чакчылар. Быйыл биһиги нэһилиэккэ биэс саха норуотугар биллэр-көстөр биир дойдулаахтарбыт үбүлүлүөйдээх сыллара. Ол иһигэр Николай Дмитриевич Кривошапкин – Уот Субуруускай 130 сыла

Үйэ уларыан, олохпугар, дойдубут тутулар улахан уларыылар тахсан, историябы сыһан эмиэ уларыйда. Былаас былдыһыта былыр-былыргыттан өстөһүүлэх, өлөрсүүлэх, хаан тохтуулаах.

Сэбиэскэй былаас да олохтоонуута онтон уратыта суоҕа. Гражданскай сэрии кэмигэр утарыта охсуһааччылар өттүлэриттэн араас сыһа-халты хабыр, аһара туттуулар тахсыбыттара мэлдьэ суох. Ол гынан баран, сорох түгэннэргэ ону туһанан, дьон кэпсээнинэн саба бырабан, олоҕо суох буруйдаһынар тахсаллара чуолкай. Оннук кэмгэ үгүс түгэннэри, чакчылары туһулуур онно сыһаннаах дьон ахтыылара, докумуоннар көстөллөрө сыһаны, албастары таһаарбат буолууга тиэрдэллэрин быһытынан соторутаабыта көстүбүт биер докумуону дьон билиитигэр таһаарарга сананан, аҕааччылар болҕомтолоругар бу ахтыыны таһаарбын.

Бу гражданскай сэрии актыбынай кыттылааҕа, бэйэтэ эт хараһынан көрбүт, кыттыбыт түгэннэрин тыһынаабыттан номоһо кирибит Уот Субуруускайга сыһаннаах “Сахаада” 1992 сыллаахха ханыакка тахсыбыт матырыйаалы ааҕан баран, суруйбуттун уларытыыта суох, кылгатын аҕалабын.

Сурук ааптара — Гавриил Артемьевич Елисеев. 1905с. олунньу 22 күнүгэр Таатта улуунун Дьохсоҕон нэһилиэгэр дьадаҕы бааһынай кэргэнигэр төрөөбүтэ. Политсылынайдар эдэр Хабырыс революционнай өйө-санаата уһуктуугар сабыдыаллаабыт буолуохтаахтар. Кинилэр сүбэлэринэн, Хабырыс 1918 сыллаахха Ытык Күөллээҕи Церковнай-приходской оскуолаҕа үөрэнэ кэлбитэ.

1920 сыллаахха ахсынньыга комсомолга кирибитэ. Ити кэмгэ Саха сиригэр гражданскай сэрии саҕаламмыта. 1921 сыллаахха Чөркөөхкө кыһыл дружина тэриллбитэ. Маныаха Г.А. Елисеев доброволеһынан кириэн саа туппута. Кэлин ЧОН этэрээтигэр кириэн, хас да кыргыһыларга кыттыбыта.

1936 сылтан ыла, ЮСТИЦИЯ уорганьгар үлэлиир. 1936-1939сс. Дьокуускай куоракка уонна Эдьигээн улуугар Норуодунай Судьуйанан, Саха АССР Урдүкү Суутун чилиэнинэн, Адвокаттар Уобаластаабы кэллээҕилэрин чилиэнинэн үлэлээбитэ.

Гавриил Артемьевич ахты суругар кирибит.

...1921 сыллаахха сэтинньигэ түөрт дружинник Дьокуускайтан тахсыбыт Игнатъев диэн чекист дьаһалыгар бэриллибит. Тута, ол түүн түөрт

Гавриил Артемьевич Елисеев.

сыарҕалаах атынан Чөркөөхтөн түргэн айанынан барбыппыт. Былыттаах хараҥа сылаас түүн этэ. Дьүлэй нэһилиэгин дьаамыгар тийэн аттарбытын уларыппыт уонна дьаамсыкпыт солбуллубута. Уот оттоору гыммыппытын, чекист буйан кэбиспитэ. Ол оннугар аттары көлүттэрэ ыппыта.

Сизэллэриинэн айаннаан, халлаан сырдыан иннинэ, Хайахсыт нэһилиэгин Ревкомун кэнсэлээрийэтин булбуппут. Дьуһуурунай баара, ону кытта сибигинэһэн кэпсэпхэтээн баран, чекист Игнатъев дьуһуурунайга эбии Капитон Иванович Новгородовы, Софрон Алексеевич Сокольниковы уонна Михаил Иванович Моттуевы сыһыаран, ханна эрэ атааран кэбиспитэ. Халлаан сырдыта ол дьон утуу-субуу түөрт киһини тутан ажалбыттара. Түөрт сыарҕалаах ат бэлэм буолбут этэ. Дьон балай да мустубуттара. Ревком чилиэни миитини аһаат, Игнатъевка тылы биэрбитэ. Игнатъев сахалыы үчүгэйдик билэр нуучча киһитэ этэ. Кини кылгастык дойду билигини балаһыанньатын туһунан сырдаппыта уонна бу тутуллубут дьон Уус-Маайыскай үрүгүнэрин кытта сибээстэһиигэ уорбаланаллар, ол төһө оруннаабын силиэстийэ чуолкайдыаҕа диэнинэн этинтин бүтэрбитэ. Биэс ат көлүллэн бэлэм тураллара.

Фома Попов маннайгы аты муһалыгы буолбут. Кини кэннигэр конвоирьнан миигин олордон кэбистилэр. Барашков иккис аты муһалыхтаах. Бэһис аты дьаамсык муһалыхтаах, кини кэннигэр чекист бэйэтин кэннинээҕи суолу бүөлээн, иннинээҕи дьонун көрө-истэ испитэ.

Мин 1905 сыллаах төрүөхпүн. Хайаларыттан да сааспынан балыспын, оҕотукпун, мөл-төхтөрөбүн. Ол үрдүнэн манник бөдөн бөбөс киһини миигинэн конвойдатан иһэллэрин сатаан өйдөөбөппүн. Арай муһатын ханна эмэ сыарҕатыгар

ингинэрээт, үрдүбэр итгэн-нэрэ сытаат, хайдах баҕарар эргиллээт, оройго охсон төйтүөн, быарга анһан угарыан, хоолдукпун да булгу эрийэр кыахтааҕа.

Фома Поповтуун былырынын биер дьыбэ түс-туһунан хосторго кыстаабыппыт: Мин — пансионна, кини — кэксэлэһэ турар хоско үс милииссийэ үлэһиттэрэ буолан. Бэйэтэ милииссийэ начаалынньыга этэ. Арыт уонтан тахса уол буолан көмөлөөн, ньыматын таптаһытына, охторобут. Ол бэйэтэ билигин соҕотох миэхэ конвойдатан истэҕэ. Мин Фоманы милииссийэли сыйдыбытынан кыһыллар диэки санаалаах, бэйэ киһитинэн ааҕан, бэйэргээн барбытым. Оннук да буолан, маннайгы ат муһатын туттардахтара: сирдириин итэҕэйдэхтэрэ, уонна миигинник дьарамай уолу конвоирьнан анаатахтара.

Ат уоскутар сиргэ кэлби-питигэр Фома эппитэ уонна тохтоон олорбута, хаһан мин “түс” дирибин кэтэһэн. Манна аттар муннуларын, сирэйдэрин-харахтарын кырытаан биэрбиттэрэ. Табаахтаабыттара. Чекист: “Кимэхэ туох этии баарый?”—диэн ыйыталаспыт. Онтон айаммытын салҕаабыппыт. Киэһэ аһылык саҕана, Ахчабар Хатылы дьаамыгар тийбиппит. Игнатъев аһылык кэнниттэн сиргэ халын гына от тэлгэттэрбитэ, ол үрдүгэр хаайылаахтарбытын кытта хоонһоһуннара утута сытыарбыта. Ол окко утуйаары, арҕамтарҕам сыппыппыт. Эрэнэрэ оччо: “Сарсын мантан эрдэ барыахпыт. Онон сүрдэх үчүгэйдик утуйун,”—диэбитэ. Чекист Игнатъев:

— Мин харабыла суох эһигини утутабын, — диэбитэ.

Мин суох буолан хаалбыт курдук буолбутум. Уһуктан кэлбитим — оһоһо чаан кытара сытара. Чекист чүмэчи уотун сырдыгар кинигэ ааҕа сытара. Төбөбөр баар былыргы үс атахтаах төгүрүк остуол, тугу эрэ биттэммитти, тыһаан лаһырҕаан ылла. Утуйумаары кыһалла сатаабытым да, кыайтарбатаҕа. Итинтэн сарсыарда хаста да уһукта сыйдыбытым да, онно барытыгар чекист кинигэ ааҕа сытар буолара. Мантан эрдэ хонунубут. Аара эмиэ ат уоскутар сиргэ балай эмэ тохтоон, аттарбытын көрөн-истэн баран аһа турбуппут. Чурапчыга киэһэ сөпкө тийбиппит. Антах, улаҕа түөрт хас нуучча уолаттара — кыһыл армеецтар бааллара. Чекист, олору кытта нууччалыы тыһынан кэпсэтэн баран, биһигини көнүлээбитэ уонна биердибитин кытта илии тутуһан араһыбыта. Биһиги ити түүн Чөркөөхпүтүгэр төннүбүппүт.

Гражданскай сэрии саҕаланарын кытта, сис баайдары,

ону тэнэ сэрии түһүлгэтэ буолуон сөптөөх сирдэргэ, баҕар кутталлаах буолуон сөптөөх дьону изоляциялааһын (тутуу) хампаанньата ытыллыбыта. Оннук дьоннору Тааттаттан хас да төгүл түһүмэхтээн ыппыттара. 1922 сыллаахха саас кулун тутар 18 күнүгэр автономия кэлбитэ. Онон сибээстээн, амнистия тахсыбыта. Ити ый бүтэһик күннэригэр Дьокуускайга изоляцияланан кирибит хаайылаахтары буруйа суохтарын быһаан, буруйдаах өтүлэрин амнистиялаан, бары босхоломмуттара. Оччолорго Өлүөнэ өрүс илин кытыла “үрүн илиитигэр” баара, арҕаангыта кыһылларга этэ. Дьэ ол иһин, ол босхоломмут дьону Буор Ылар көстөр буолуор диэри биһиэн-нэрэ арыллаан таһаараллара. Ити курдук, хас да күн устата күнгэ хаста да таһаараллара. Өскөтүн гарнизон Амнаттан тахсар кыахтааҕа эбитэ буоллар, оннооҕу хаайылаахтар Дьокуускайга аҕалылыбыт буолуох этилэр. Оччоҕо саас син биер атыттар курдук, босхолонон тахсан дьилэрин-уоттарын этэнгэ булбут буолуох этилэр. Онтукабыт баара, көһөрү олодор гарнизон “үрүн төгүрүгэр” хам ылларан, сыл аһаара күөскэ буһар. Биһиги хомойуохпут иһин, Амматааҕы хаайылаахтарга олус тыйыс миэрэ туттуллубута — оннооҕу ыксал балаһыанньа содула буолар... Ол иһигэр Фома Попов, Иван Барашков, Бараханов уонна Партеһены, ити түөрт иһигэр биер киһини “Сибиниэс” диэн ааттыыллара. Ытыллыбыттар... Кинилэр тутулууларыгар уонна өлүүлэригэр Н.Д.Субуруускай ханнык эмэ орооһууну оноро сыйдыбыта көстүбэтэҕэ. М.К.Попов: “Толоон барыта олоһунан нэһилиэнньэ өлүгүнэн туолан сытарын” курдук суруйар. Кырдык нэһилиэнньэттэн тутуллан, Чеканан сууттанан, өлбүттэр өлүктэрэ Майаҕа 14, Павловскайга 4 киһи сыталларын көрбүтүм. Гражданскай сэрии кэннинээҕи кэмгэ да толоон барыта “киһи өлүгүнэн туолбут” диэн сурах иһиллибэт этэ...

...Утүмэн киһи тутуллан, ол ыксаллаах кэмгэ хаайыыга ытыллыбыттан 8 киһи дьэтигэр-уотугар тыһынаах эргиллибэтэхтэрэ. Онон Таатта олоһунан дьонуттан гражданскай сэрии саҕана, 8 киһи кыһылларынан ытыллыбыттара. Оттон үрүгүнэринэн? Сүүһүнэн! Ити — туспа тиэмэ...

М.К.Попов бэйэтин ыстатыйатыгар Н.Д.Субуруускайы Леонтий Сивцев өлөрүллүтүгэр сирэй кыттылааһын курдук суруйара эмиэ олоҕо суох.

Ити курдук, Г.Е.Елисеев бигэргэтэринэн, Фома Попов төрдүө буолан Амма дэриэбинэтин төгүрүтүлүбүт кэмигэр

суорума суолламмыттар...

Гавриил Артемьевич суруга — ити курдук. Кини Н.Д.Субуруускайы сыһа буруйдууларын ыйар толору бырааптаах: биеринэн, бэйэтэ кыттыбыт, билэр түгэннэрин суруйар, иккиһинэн, адвокат быһытынан “норуот өстөөхтөрө” аатырбыт дьону көмүскүүрүгэр, Н.Д.Субуруускай сууттанарыгар дьыалатын толору билсипит киһи быһытынан. Кини бастаан, 1939 сыллаахха «Амма бөлөһүн» дьыалатын көмүскээбитэ. 1940 сыллаахха Дьокуускайга 25 киһи «Норуот өстөөҕө» сууттаммыттара. Онон Гавриил Артемьевич Елисеев Ананий Кононович Андреевы уонна Н.Д.Кривошапкины — Субуруускайы көмүскээбитэ уонна онно хаттаан силиэстийэҕэ ыттарбыта. Салгыы Г.Е.Елисеев ол туһунан суруйар.

...Н.Д.Субуруускайы утары 1938 сыллаахха У.К.58-с ыстатыйанан дьыала тэриллбитэ. Кини «25-тэри» кытта биергэ сууттаммыта. 25 киһиэхэ барыларыгар буруйдуур тыйыс бириигэбэр тахсыбыта. Сууттаммыттар ааһынан, ол бириигэбэр көтүрүллэн, дьыала хат силиэстийэҕэ ытыллыбыта.

Силиэстийэ уоргана үс төгүл силиэстийэлээн баран, дьыаланы үстэ суукка киллэрэ сыйдыбыта. Суут ол дьыаланы үс төгүл бэйэтин бэлэмнэнэр мунһабар көрөн баран, дьыаланы төттөрү ыталаан испитэ. Онтон уһугар тийэн, силиэстийэ уоргана “Тройкаҕа” көрөргө дьыаланы ыттар. “Тройка” ол дьыаланы кэтэхтэн көрөн баран, уонча киһини көскө ытарга уураахтаабыт дьыалаларын Х.К. хаһаайыстыбаннай уонна служебнай буруйу көрөр ыстатыйаларыгар көрөн баран, араас болдьохко көнүллэрин быһыталаабыт этэ... Онон ити дьыала уһун кэм устата биэстэ силиэстийэлэннэ, үстэ Суут бэлэмнэни мунһабар көрүлүннэ, иккитэ суут дьүүллүү мунһабар көрүлүннэ. Ол эрэ кэнниттэн Н.Д.Субуруускай буруйа суоҕа чуолкайдаммыта.

Түмүгэр Н.Д.Субуруускайга Нуотараҕа өлбүт ньирэйдэри соруйан былааска утаран, ньирэйдэр өлүүлэрин таһааран, буортулаах дьайыыны онордо диэн биэс сыл уураахтаан, толору олоһун тахсыбыта.

Николай Дмитриевич Субуруускай уустук кэмгэ төрөөн, бар дьонум көнүлүн туһугар диэн саа-саада туган сэриилэспит, олоһун сыала нэһилиэнньэ дьадаҕы аранатын иннигэр сулууспалааһын, кинилэр олохторо тупсарын туһугар, кэлэр кэскил туһугар этэ.

Захар Егоров.

Туһалаах сүбэ

ӨТӨ КӨРҮҮНҮ САЙЫННАРАР ТУҢАЛААХ СҮБЭЛЭР

Өтө көрүү диэн тугуй? Бу өй-дөбүлү дьон-сэргэ араастык ылынар. Ким эрэ өтө көрүүнү «киһи айылбаттан бэриллибит аанньала», оттон ким эрэ «манньык дьикти бэлэх айылбаттан биир эмэ киһиэхэ бэрриллэр» диэн сибикилиэ.

Туох да диэбит иһин, өтө көрүү – бу киһи ис кутун иһинээҕи куолаһа. Кини киһи ис туругун уонна санаатын түмэр. Ол гынан баран, сорох түгэнгэ киһи бэйэтин ис куолаһын ситэ истибэт эбэтэр итэбэйбэт. Өтө көрүүнү сайыннарыахха сеп дуо? Өтө көрөн толкуйдааһыны сайыннарыахха сеп эбит. Ол гынан баран, манна киһи элбэх бириэмэтин уонна тобулун ууруон наада. Дьингэн, өтө көрөр дьобур хас биирдии киһиэхэ баар буолар үһү. Сорох дьонго ол сайдыбыт, сорохо ситэ сайдыбатах. Өскөтүн эһиги өтө көрөр дьобургутун сайыннардаххытына, бэйэбитигэр олус сөптөөх быһаарылары ылынар буолуоххут, өтө көрөн инникини таба билгэлиэххит, ханнык эмэ уларыйылары бириэмэтигэр онгоруоххут. Түмэн эттэххэ, өтө көрөр дьобурдаах киһи бүгүнгү будулбаннаах олоххо бэйэтин олобун суолун өтө көрөн билиэ, сыһа хардылары онгоруо суоҕа. Биһиги санаабытыгар, бу уроктар олус туһалаахтар.

Бастакы сүбэ

Бу сүбэ эһигини атын киһи ис туругун таайа үөрэттэ. Ол аата кылгас кэмгэ эн бэйэҕин атын киһи оннугар онгортон көр, кини курдук толкуйдуу сатаа. Холобур, эн көрөн турдаххына, дьиз хаһаайката подноска саамай сөбүлүүр курустаал иһиттэрин илдээн иһэн барытын тобо түһэрэн кэбистэ. Хаһаайка, биллэн турар, бэйэтин улаханньык сэмэлэннэҕэ, курустаал иһитин аһыйдаҕа. Бу түгэнгэ, эн бэйэҕин кини оннугар онгортон көр. Туох санаалар киирдилэр? Бу дьарык эйиэхэ атын дьон ис санаатын, хомолтотун, тугу толкуйдуохтаагы өтө көрөргө үөрэттэ.

Иккис сүбэ

Иккис сүбэ эн ис куолаһын сайыннараргар көмөлөһүө. Оттон ис куолаһы сайыннарарга, эн куттамыт эмоциябын кыайа тутарга үөрэниэхтээххин. Тоҕо диэтэххэ, куттамыт киһи тутатына толкуйу тобула охсубат, өйө-санаата букулллар, сөптөөх быһаарыныны сатаан ылбат, санаата түһэр. Кылгатан эттэххэ, киһи көмүскэнэр кыаҕа кыччыыр, эбэтэр сүтэр. Эн куттамыт кэмнэргин санаа. Хайдах этэй? Санаттан өйгөр-санааҕар сааһылаан көр. Туохтан куттамыккынай? Тугу санаабык-

кынай? Хайдах аһарыммыккынай? «Куттал суолунан» иккистээн хааман көр. Оччоҕо эн ис куолаһын истиэнг, бэйэҕин салайа үөрэниэнг, кутталгын кыйдыанг. Салгы атын киһи куттамыт кэмигэр хайдах-туох буолбутун, кини ис туругун «бэйэҕэр көһөрөн» толкуйдуу үөрэн. Хайдаҕый?

Үһүс сүбэ

Төлөпүнүнэн кэпсэтэ олон атын киһи эмоциятын таайа үөрэни. Билингги кэмгэ киһи төлөпүнүнэн күннэтэ кэпсэтэр, олус элбэх информацияны ылар. Наар кэпсэтэр чугас дьонун куолаһын, тугу этиэхтэрин сөбүн сүрүннээн киһи сэрэйэр. Оттон атын дьону кытта кэпсэтэргэ кинилэр ис куоластарын тутта истэр уустук. Ол иһин эн төлөпүнүнэн кэпсэтэр кэмгэр болҕомтобун кэпсэтэр киһинг куолаһыгар, тугу кэпсиригэр уура үөрэн. Оччоҕо сыһа эн киһи санаатын да таайа үөрэниэнг, өтө көрөр дьобурун да сайдыа.

Төрдүс сүбэ

Киһи олобор араас быһыыга-майгыга түбэһэр. Соробор быһаарылыа да суох курдук уустук түгэннэргэ кириэн тахсар. Онуоха эн санааҕын түһэрбэккэ, ыксаабакка, тугу эрэ үчүгэйи толкуйдуу сатаа. Холобур, эн бастаан саныыгы: «Бу миэхэ хаһан да табыллыа суоҕа». Оччоҕо тутта бэйэҕин уоскутунан: «Барыта табылларын туһугар тугу гынаахха сөбү?» диэн бэйэҕиттэн ыйыт. Оччотугар куттамыт санаанг кыйданыа, ис санаанг уһуктуо. Саамай кылаабынайа, биир сиргэ туран хаалбакка, эн өйүг-санаанг санҕаны тобулуу, онно эн туругун көмө буолуо.

Бэһис сүбэ

Санааргыыр, санныйар кэмнэргэ киһи сөбүтөх буола сатыыр. Ити, биир өтүнэн, киһи ис туругун тургутан, бэйэтин ис куолаһын истэригэр, санаатын сааһылырыгар көмөлөһөр эбит. Интуицияны сайыннарарга сөбүтөбун чуумпуга олонор, тугу эмэ саныы, туһалаагы толкуйдуу үөрэн. Элбэхтэ дьарыктаннаххына, биллэн турар, эн өтө көрөр дьобурун сыһа сайдыа, ис кутунг уһуктуо. Түмэн эттэххэ, бу сүбэлэр эйиэхэ куруук туһалаахтара. Баҕар түмүгэ тутта көстүө суоҕа гынан баран, дуулуурдаахтык уонна кимилээхтик дьарыктаннаххына, тугу эмэ син биир ситиһиэнг. Ситиһиилэри баҕарабыт!

Парасковья Попова – Тускулаана.

Сынньалаһа

Бэчээтинэй ... былыргы уста кээмэйэ	Балык өрөбөтүн сыата	Бөбө тирэбэ суох, түөрэккэй	Чокуур доборо	Киэнг нэлэгэр мас иһит (эрг.)	Кэргэнэ, обото суох
	Саҕа чааһа				
	...суолу				
	"Бостуук ... саҕата"				
	Тугу эмэ онгоруу сатабыла	Кыһындаахха кырыыланар			... харды
		Бастакы сэрийээл	Итэбэли кытта сибээстээх саҕа		
					...гыар
Клинтон да, Гейтс да ааттара					
			Чохочу	...йым (элбэх, дэлэй)	Убаһа улааппыта
Саха остуоруйата					
... халлаан					Бэстилиэт
Бууку-балар бэрээдэгинэн туруулары	... ыраас		"Симэх" уонна "Үргэл" ...галереялар	... бааччы олоруу	"Киһэ дьизбэр ...рыя кириэн кэллэ Даарыйа"
Биир ньыгыл Арасыйыа					Ат сонобуһугар ...сым, киһи эдэригэр дохсун
... бур саҕа		Бөтүүккэ эмиз баар			

«Сканворд: тэрийээччи ИП Данилова М.А. «ТААЙ сахалыы сканворд 14» ылылынна. Хаһыат 8 нүөмэригэр тахсыбыт сканворд эппиэттэрэ. **Туруору:** Верхоянскэй, лотуо, ала, ыра, ходоҕой, хоҕоһо, орон, абырҕал, куру, ороос, дууска, Доҕордоһуу, куоҕас, оҕо, ураа, Анна, Нахот. **Сытыары:** ТУ, хор, Холорук, даа, тоноҕос, уй, суола, холоон, анаҕаһаах, бадьа, таһы, Уһун, ордуу, суох, кырыа, модьобо, таал, азот.

02 иһитиннэрэр

Чурапчыга хаһаайына биллибэтэх саалары суох онгоруохтара

Быйылгы дьыл кулун тутар ыйынаагы туругунан, Чурапчытаагы Ис дьыала отделыгар өр сыллар усталарыгар, Чурапчы оройуонун гражданскэй нэһилиэнньэттэн араас түгэннэргэ тутуллубут, билингги туругунан 4 устуука бас билээччилэрэ биллибэт саа-саадаһара хараллан сытар.

Холобура, бас билээччи бигэргэтэр докумуоннарын илдээ нотариус нөнгүө нэһилиэстибэ онгорторуон сөп, итиэннэ СӨ Росгвардия управлениетын (Уус-Алдан, Таатта, Чурапчы оройуоннарыгар) лицензия уонна көңүл биэрэр отделениетыгар тийиэн сааны-саадагы илдээ сылдыарга уонна харайарга көңүл биэрэр докумуоннарын ылан, туттарыллыбыт саалары төттөрү ылан сөп. Оннук онгортон ылбат түгэннитигэр, бас билээччитэ быһаарыллыбатах саа-саада, суут уураабынан, хаһаайына суобунан билиниллэн суох онгоһуллар.

Билингги туругунан манньык саалар хараллан сыталлар:

№	Саа маарката	калибра	сериата	саа нүөмэрэ
1	СКС		ЛГ	1779
2	Сайга	7,62x39		921015926
3	Сайга	7,62		921015398
4	Сайга	7,62		931029246

Ыйыллыбыт саалар бас билээччилэрэ биллибэт түгэнигэр суох онгоһуллалларын туһунан иһитиннэрэбит.

Мунаарар боппуруоскутун Чурапчытаагы Ис дьыала отделын саа-саада харайытын эппиэттээх сирэйиттэн о.э. **89142940151** нүөмэртэн эбэтэр СӨ Росгвардия управлениетын (Уус-Алдан, Таатта, Чурапчы оройуоннарыгар) лицензия уонна көңүл биэрэр отделениета тийиэн ыйыталаһан билиэххитин сөп.

Саргылана Монастырева,
Чурапчытаагы Ис дьыала отделын
исписэлиһэ.

Внимание!

Будьте бдительны: не попадайтесь на уловки мошенников!

За последнее 10-летие информационные технологии прочно вошли в жизнь практически каждого человека. Однако с безграничной пользой, которую представляют мобильные интернет-услуги в нашу жизнь, к сожалению, входят и преступные посягательства. За 12 месяцев 2025 года на территории Чурапчинского района зарегистрировано 32 преступлений, совершенных с использованием информационно-телекоммуникационных технологий (2024 — 46). За январь 2026 года месяца с начала т.г. зарегистрировано уже 2 преступления рассматриваемой категории.

Почему важно это знать?

Мобильные и Интернет-мошенничества в подавляющем большинстве случаев совершаются гражданами, находящимися за пределами территории республики и даже страны. Преступления, совершенные неустановленными лицами из других регионов, использующими IP-телефонию или телефонные номера, зарегистрированные на третьих лиц, пользующимися перед обналаживанием похищенных денежных средств, несколькими платёжными системами, в виду технических сложностей — зачастую остаются не раскрытыми!

Какие виды преступлений с использованием ИКТ Вам угрожают?

Большую часть таких преступлений составляют т.н. «дистанционные хищения» или кражи связанные с неправомерным списанием денежных средств с банковских карт граждан

Другую значительную часть преступлений в сфере ИКТ составляют т.н. «дистанционные хищения» или кражи связанные с неправомерным списанием денежных средств с банковских карт граждан

(ст. 158 УК РФ — кража).

По данным полиции в настоящее время на территории республики преобладают 3 наиболее распространённых способа совершения дистанционных хищений:

— мошенники совершают хищения посредством использования подложных объявлений на интернет-площадках о купле-продаже или аренде различного имущества;

— мошенники представляют работников банковских организаций, полиции или других органов или организаций;

— создание злоумышленниками ложных интернет-сайтов, похожих на сайты известных банков, интернет-магазинов, которые пользуются у пользователей доверием, через которые происходит хищение реквизитов платёжных карт;

— распространение злоумышленниками в сети «Интернет» и социальных сетях предложений заработать на процентах на так называемых «биржах», «инвестиционных компаниях», получить быстрый заработок.

Но это не означает, что нет и не будет других видов. Мошенники ежедневно изобретают новые способы, играя на слабостях людей, а именно на здоровье, страхе за близких, страхе потерять свои деньги, желании купить подешевле, заманчивых и интересных предложениях, денежной выгоде, потребность в работе, информации для улучшения своей жизни и даже на желании поймать и наказать мошенника!

Как не стать жертвой интернет-мошенничества?

Нельзя перечислять деньги авансом, да и наличный платёж, к сожалению, не гарантирует, что вы получите именно тот товар, на который вы рассчитывали. Вместо

него вы можете получить т.н. «куклу» или совсем ничего. Следует лично проверять исправность и наличие в предмете покупки обещанных свойств и возможностей и рассчитывать только по факту получения.

Поэтому либо приобретайте товары в простом магазине либо пользуйтесь только проверенными интернет-магазинами либо сервисами, у которых в вашем городе есть офисы, т.к. wildberries, Почта России, aliexpress, причём надо точно знать интернет-адреса этих магазинов, чтобы не попасть на поддельный сайт.

Не делайте покупок со своих зарплатных карт, заведите для покупок специальную карту, например с cashback или travel бонусами, и переводите на неё ровно столько денег, сколько необходимо на покупку.

Авиа и железнодорожные билеты приобретайте в авиакассах или исключительно на проверенном сайте авиакомпании (его адрес можно уточнить по телефону в авиакомпании).

Кстати говоря, многие не знают, что при покупке авиабилета cashback на банковскую карту начисляется только в том случае, если вы рассчитываетесь непосредственно банковской картой, а не в интернете. Поэтому не стоит приобретать авиа и ж/д билеты в интернете.

Доведите данную информацию до сведения Ваших близких, защитите их!

Прокурор Чурапчинского района РС(Я) А.В. Слепцов.

Сигилии бу
сигэнэн
кирэн
көрүг

Реклама

ССУДО-
СБЕРЕГАТЕЛЬНЫЙ
СОЮЗ

АКЦИЯ ОТ СКПК «ССУДО-
СБЕРЕГАТЕЛЬНЫЙ СОЮЗ»
«ЛОВИ УДАЧУ!»

Оформите договор займа или
сбережения на сумму
от 30 000 рублей в период
с 02.02.2026 г. по 31.03.2026 г.

И получите шанс выиграть
Айфон 17 Про Макс!

Подробнее на сайте

8 (914) 821-6395

8 (924) 760-1450

Реклама. Организатор СКПК «Ссудо-Сберегательный Союз». ИНН 1435140164. Срок акции со 2 февраля по 31 марта 2026 года, подробности акции на сайте ssscredit.ru. Только для пайщиков СКПК «Ссудо-Сберегательный Союз». Права и обязанности членов кооператива, а также порядок их приема в члены кооператива установлены Федеральным законом № 193-ФЗ. «О сельскохозяйственной кооперации». Оцените свои финансовые возможности и риски. Изучите все условия займа в разделе https://ssscredit.ru/loans/. Данные актуальны на 02 февраля 2026 г. Erid: 2VtzqwfByfZ

БИЛЭРИИ / ОБЪЯВЛЕНИЕ

Семен Семенович Жегусов 1988 с.т. аатыгар Амма улууһун, Сатабай орто оскуолатын бүтэрбитин туһунан аттестат сүппүтүнэн, дынгэ суоһунан аабыллар.

КУТУРҔАН

Күндү ийэтэ, эбэлэрэ, хос эбэлэрэ, үлэ, тыыл бэтэрээнэ, Мугудай нэһилиэтин Бочуоттаах олохтооһо, "Чурапчы" ТХПК бэтэрээнэ

АММОСОВА Марфа Семеновна

бу дьыл, кулун тутар 10 күнүгэр олохтон туораабытынан, кыыһыгар Екатерина Ивановна, сиэннэригэр, хос сиэннэригэр дириг кутурбаммытын тиэрдэбит.

"Чурапчы" ТХПК кэлэктиибэ.

Саха АССР үтүөлээх учуутала, РСФСР үөрэбириитин туйгуна, СӨ "Гражданской килбиэн" бэлиэ хаһаайына, СӨ үөрэхтээһинин Бочуоттаах бэтэрээнэ, Чурапчы улууһун, Болугур нэһилиэтин Бочуоттаах олохтооһо

НЕУСТРОЕВ Виталий Михайлович

уһун ыарахан ыарыыттан олохтон туораабытынан кэргэнигэр Мария Дмитриевна, оҕолоругар, сиэннэригэр уонна бииргэ төрөөбүттэригэр дириг кутурбаммытын тиэрдэбит.

Чурапчы улууһун спорт управлениета, бэтэрээн спортсменнарын Сэбиэтэ.

Саха Өрөспүүбүлүкэтин үөрэхтээһинин үтүөлээх үлэһитэ, Чурапчы улууһун бочуоттаах олохтооһо

НЕУСТРОЕВ Виталий Михайлович

уһун ыарахан ыарыыттан олохтон туораабытынан кэргэнигэр Мария Дмитриевна, оҕолоругар, сиэннэригэр уонна бииргэ төрөөбүттэригэр дириг кутурбаммытын тиэрдэбит.

Чичигинаровтар.

Улуу нуучча тылыгар үөрэппит ытыктыыр учуутал-быт

НЕУСТРОЕВ Виталий Михайлович

олохтон туораабытынан, кэргэнигэр, оҕолоругар, бииргэ төрөөбүттэригэр, аймахтарыгар дириг кутурбаммытын тиэрдэбит.

Амма орто оскуолатын 1969 сыллаахха үөрэнэн бүтэрбит 3-с выпуск.

Одьулуун нэһилиэтин Үрэх Күөрэ олохтооһо
МАТВЕЕВ Валерий Христофорович
соһумардык олохтон туораабытынан, эдьийигэр Мария Христофоровна, быраатыгар Валентин Христофоровичка, кийиитигэр Людмила Семеновна, сиэн бырааттарыгар Иннокентий Иннокентьевич, Руслан Иннокентьевич Бекяновтарга дириг кутурбаммытын тиэрдэбит.

Одьулуун орто оскуолатын кэлэктиибэ, профкома, улуустаабы үөрэх салалтата.

Одьулуун нэһилиэтин Үрэх Күөрэ учаастагы олохтооһо, Чурапчытаабы ОдьКХ үлэһитэ, бэтэрээнэ, улахан дьиз кэргэн амарах аҕата, тапталлаах эһэлэрэ

МАТВЕЕВ Валерий Христофорович

бу дьыл, кулун тутар 7 күнүгэр соһумардык олохтон туораабытынан, кэргэнигэр Туйаара Власовна, оҕолоругар, сиэннэригэр, бииргэ төрөөбүттэригэр, кинилэр дьиз кэргэннэригэр, бары чугас аймахтарыгар дириг кутурбаммытын тиэрдэбит.

Одьулуун нэһилиэтин дьаһалтата.

Сылан Улахан Күөлүттэн төрүттээх Чурапчы нэһилиэтин олохтооһо —тапталлаах кэргэнэ, амарах аҕалара, эйэбэс эһэлэрэ, күтөппүт, үлэ бэтэрээнэ

МАКАРОВ Егор Кузьмич

ыарахан ыалдьан олохтон туораабытынан, кэргэнигэр Елена Петровна, оҕолоругар, сиэннэригэр, балтыгар Мария Кузьмина, чугас дьонугар дириг кутурбаммытын тиэрдэбит.

Чурапчыттан Былатыан Куоркун дьиз кэргэнэ, Дьокуускайтан Петр Иванович Пономарев.

Улуус
сонуннарын
бу сигэнэн
кирэн көрүг

"САНА ОЛОХ"
хаһыат

Кылаабынай
эрдээктэр
ГОРОХОВА
Людмила
Владимировна

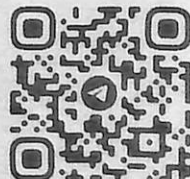
Тэрийэччилэр: СӨ Бырабылталыстыбата, Саха Өрөспүүбүлүкэтин "Сахабэчээт" Судаарыстыбаннай автономнай тэрилтэтэ.
Таһаарааччы: СӨ "Сахабэчээт" ГАУ
Таһаарааччы аадырыһа: 677000, Дьокуускай к., Орджоникидзе уул. 31, 124 каб. тел./факс: (411-2) 34-39-17 e-mail: sakhabechat@mail.ru. Российскай Федерация Роскомнадзор СӨ салалтатыгар 2020 с. бэс ыйын 3 күнүгэр регистрацияламмыт нүмэрэ — ПИ №ТУ14-00559.

Эрдээксийэ аадырыһа:
678670, Чурапчы сэл.,
П.Пинигин аат. уул., 26 а.
Төлөпүүннэригэр:
эрдээктэр — 41-332,
отделлар — 41-265.
E-mail: sanaoloh@mail.ru,
сайт: sanaoloh.ru,
telegram: @sanaoloh

Ааптар суругар этилтэр санаа редакция позициятыгар мэлдьи сөп түбэхэр буолбатах. Сурукка ыйыллар чаччылар кырдыктаахтарыгар элпигини ааптар тус бэйэтэ сүгэр.

Индекс: ПИ964. Бэчээкэ саака № 9 (12039). Кээмэйэ 2 б.л. Ахсаана 770. Хаһыат сыаната 26 солк. Хаһыат нэдиэлэбэ биридэ: бээтинсэбэ таһар.

Хаһыат 12.03.2026 с. бэчээкэ бэрилинэ, 13.03.2026 с. табыста. "Сахабэчээт" Судаарыстыбаннай автономнай тэрилтэтин "Сана олох" хаһыат эрдээксийэтигэр бэчээттэннэ.

@SANAOLON